

ԱՆԵՔՍԱՆԴՐԱՊՈԼԻ ԷՄԼԱՅՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ XIX ԴԱՐՈՒՄ
(համքարական ծիսակարգ)

Դեռևս միջնադարում հայկական արհեստավորառուտրական խոշոր կենտրոններում (Անի, Դվին, Կարին, Վան և այլն) և գաղթօջախներում (Կ.Պոլիս, Թիֆլիս, Լվով, Նոր Զուդա և այլք) ձևավորված արհեստավորական եղբայրությունների՝ համքարությունների հիմնական խնդիրն էր կարգավորել քաղաքի բնակչության սոցիալական, տնտեսական և կենցաղային փոխհարաբերությունների ներդաշնակությունը: XIXդ. հայ խոշոր հետազոտողներից մեկը՝ Կազանի համալսարանի իրավագիտության պրոֆեսոր Սոդոմոն Եղիազարյանցը (С.Егизаров)¹ ուսումնասիրելով Անդրկովկասի և ի մասնավորի հայկական քաղաքների համքարական կառուցվածքը հետաքրքիր գուգահեռներ է անցկացնում միջնադարյան եվրոպական ցեխերի և վերջիններիս միջև: Եղիազարյանցի կարծիքով, թե՛ արևմտյան և թե՛ արևելյան տիպի կորպորատիվ կառույցները, տնտեսական բնույթի խնդիրներ լուծելուց զատ, ունեին սոցիալ-կարգավորող գործառնություններ, որոնք իրենց իրավական ձևակերպումն էին ստանում իշխանություններից: Եղիազարյանցն իրավամբ համքարությունները դիտում է որպես քաղաքային համայնքի հասարակական-սոցիալական կառուցվածքի ատաղձ, որի վրա կառուցվում են բոլոր ներքին և արտաքին կապերը: Այստեղ հարկ է նշել, որ հիշյալ կորպորատիվ կառույցների արտաքին կապերի (իշխանություն-համայնք) միջև կան էական տարբերություններ, որոնք Արևմուտքում և Արևելքում հողի սեփականության միայնացից տարբեր ձևերի գոյության արդյունք են: Եթե միջնադարյան եվրոպական արհեստավորառուտրական նշանավոր քաղաքները որևէ մեծատունի՝ խոշոր ֆեոդալի սեփականությունն էին և դրա բնակիչները համարվում էին սյուզերենի հայատակները, ապա Արևելքում դրությունն այլ էր: Այստեղ քաղաքները պետական այսինքն՝ միապետի սեփականությունն էին, իսկ բնակիչները պետության հայատակներ էին և հարկատու էին պետական գանձարանին: Եվրոպական ցեխերը, ելնելով իրենց համայնքի անդամների նմանակալությունից, հարաբերությունները կարգավորում էին ֆեոդալ-սյուզերենի հետ, իսկ արևելյան համքարականները նույն իրավահարաբերությունների մեջ էին թագավոր-պետության հետ: Ուշ միջնադարյան և նոր դարաշրջանի սկզբի հայ համքարությունների դեպքում գործ ունենք ոչ թե սեփական, այլ օտար (օսմանյան, պարսկական, լեհական, ռուսական և այլք) պետական կառույցներ-հայ համայնք փոխհարաբերությունների հետ: Վերը նշված բոլոր գործառնություններին հայ համքարությունների պարագայում ավելանում է մեկ այլ կարևոր «պարտականություն»՝ համայնքի պաշտպանությունը և նրա կենսապահովման երաշխավորումը:

Ձևավորվելով արևմտահայ արհեստավորառուտրական կենտրոններից սերված գաղթականության հիմքի վրա՝ Ալեքսանդրապոլ ժառանգեց դեռևս միջնադարից եկող այն բոլոր համքարային ավանդույթները, որոնք հատուկ էին Կարինին, Կարսին և Բայազետին: Սրանից էլ բխում էր այն հասարակական հարաբերությունների և հասարակական կառույցների բնույթը, որը հատուկ էր արևմտահայ դասական քաղաքային համայնքին՝ ներքին լայն ինքնավարություն, պետություն-հանրույթ միջնորդավորված կապեր, ինքնապաշտպանական ավանդական կառույցների վերապրուկներ (նկատի ունենք միջնադարում համքարություններին կից ձևավորված կիսառազմականացված «Կտրիճվորաց եղբայրությունների» հասակային խմբերը): Ելնելով արևմտահայ ավանդույթից՝ Ալեքսանդրապոլում արհեստավորական եղբայրությունները կոչվում էին Էսնաֆություն, իսկ նրա անդամները՝ Էսնաֆներ:

¹ С. Егизаров, Исследования по истории учреждений в Закавказье, ч. II, Городские цехи. Организация и внутреннее управление закавказских амкарств, Казань, 1891.

Բոլոր ներքին իրավական և այլ կենսական կարևոր հասարակական խնդիրները կարգավորվում էին էսնաֆությունների Կանոնադրությամբ և սովորության իրավունքի նորմերով: Սկզբնական շրջանում մույնիսկ ռուսական իշխանությունները ձեռնպահ էին մնում քաղաքի բնակչության ներհամայնքային գործերին խառնվելուց (XIX դ. վերջերին կապված Ռուսական կայսրությունում մուսիլիմալ բարեփոխումների հետ իրադրությունը փոքր-ինչ փոխվեց): Համքարությունների ղեկավար կառույցներն ու համքարական ավագանին հանդես էին գալիս յուրահատուկ բուֆերի դերում համայնքի և պետական-իշխանական կառույցների միջև: Էսնաֆությունները փորձում էին «մտնիլ թողնել» իշխանական կառույցներին իրենց հանրության ներքին կյանքին և ամեն կերպ հետ էին պահում իրենց անդամներին պետական մարմինների հետ ավելորդ «շփումներից»: Կորպորատիվ (մասնագիտական) և համայնքային շահերը դրվում էին ամեն ինչից վեր և էսնաֆական ավագանին փորձում էր բոլոր ներքին հարցերն ու ծագած խնդիրները լուծել իրենց հանրության գրավոր և բանավոր իրավական նորմերից ելնելով: Գլխավոր վարպետները (ուստաբաշի) և վարպետաց վարպետները (ուստալար-ուստասի) կարող էին պատժել վարպետներին և ենթավարպետներին այս կամ այն զանցանքի համար կամ էլ լուծել էսնաֆների միջև վեճերը առանց պետական կառույցների միջամտության: Հասարակական կարգի և բարոյական նորմերի պահպանումը ևս այս կամ այն չափով առնչվում էին համքարություններին, որոնք դրանով ինչ-որ տեղ «թեթևացնում էին պետական մարմինների հոգսը»: Այսպես, XIX դ. վերջին և XX դ. սկզբին այն ժամանակների համար բավական մեծ քաղաք հանդիսացող, 30 հազարանոց Ալեքսանդրապոլում ծառայում և հասարակական կարգն էին պահպանում մեկ տասնյակից մի փոքր ավել ժանդարմներ և ոստիկաններ:

Ալեքսանդրապոլի էսնաֆություններն իրականացնում էին համատեղ տնտեսավարման (մեծածախ գներով հումքի համատեղ հայթայթում, գնային քաղաքականության համատեղ կարգավորում և այլն), փոխօգնության և համայնքին զանազան եղանակներով օգտակար լինելու բազմաթիվ գործառնություններ: Յուրաքանչյուր էսնաֆ պետք է հոգ տաներ իր արհեստակցի մասին, եթե նա որևէ հանգամանքի բերումով ծանր վիճակի մեջ էր ընկել (արհեստավորին կարող էին տրամադրել հումք, դրամական օգնություն, պատվեր և այլն, և բնավ էլ պարտադիր չէր, որ օգնողի կամ օգնողների անունը բացահայտվեր): Էսնաֆների խնդիրն էր նաև բարոյական և ավանդույթային նորմերից շեղված արհեստակցներին «դուզ» (ուղիղ) ճանապարհին վերադարձնելը: Եթե որևէ էսնաֆ չարաշահում էր խմիչքը, բացահայտվում էր ընտանեկան դավաճանության մեջ, իր եկամուտներին ոչ հարիր շվախություն էր անում, կովարար էր ու խառնակիչ կամ էլ ցածրորակ ապրանք էր տալիս գնորդին, ապա արհեստակցի ընկերները սկզբում նրան հանդիմանում էին, եղբայրական խորհուրդներ էին տալիս, և եթե դա էլ չէր օգնում, դիմում էին ամենախիստ միջոցի՝ էսնաֆին «յոլ սուզ» էին անում (գրկում էին վարպետի պատվաշնորհից): Ճյուղային էսնաֆության իզոթբաշին (կատարածուն), կատարելով համքարային ժողովի կամ ուստաբաշու հրահանգը, հանրության ներկայությամբ հանում էր «յոլ սուզ» արված արհեստավորի գոգնոցը և կախում նրա կրպակի դռանը: Այս վարպետի կյանքը քաղաքում այնուհետ վերածվում էր դժոխքի, և նա մույնիսկ կարող էր հեռանալ համայնքից:

Քաղաքի համար կենսական և հոգևոր-մշակութային նշանակություն ունեցող բոլոր ձեռնարկումներում մինչև XIX դ. վերջը-XX դ. սկիզբը որպես հիմնական դերակատար հանդես էին գալիս էսնաֆությունները: Դրանք եկեղեցիների, հասարակական շինությունների կառուցումն էր, որտեղ էսնաֆներն առանց բացառության աշխատում էին անվճար, քանի որ այս աշխատանքներին մասնակցելը դիտվում էր որպես մի տեսակ մատաղ կամ զոհաբերություն (հին քաղաքային ավանդույթներ ունեցող շատ երկրներում ևս այս աշխատանքները հանրային կեցության ձևերից էին, որոնք, օրինակ, հին հույների մոտ հայտնի էին «գիտորգիա» անվամբ, որը հայերեն թարգմանվում է «պատարագ»՝ զոհաբերություն):

Համքարությունների սոցիոնորմատիվ գործառնությունները հատկապես հստակ են արտահայտվում քաղաքային համայնքի ներսում սեռատարիքային հարաբերությունների մակարդակում: Համաձայն համքարային Կանոնադրության՝ աղբ կազմակերպությունների լիիրավ անդամներ էին տղամարդ վարպետներն ու ենթավարպետները,

սակայն իրականում, սովորության ընդհանուր իրավունքի մակարդակում դրանց մեջ ներգրավված էին նաև նրանց կանայք և երեխաները: Քաղաքի սոցիոնորմատիվ մշակույթում հատուկ տեղ էր հատկացվում կնոջը: Վարպետի կինը տնայտնու մահից հետո և անչափահաս զավակների առկայության դեպքում լիակատար իրավունք ուներ տնօրինելու ամուսնու արհեստանոցը կամ կրպակը (վաճառել, վարձով տալ և այլն)՝ նախապես ստանալով ճյուղային համընթացության գլխավոր վարպետի համաձայնությունը: Հանգուցյալ վարպետների երեխաները շրջապատված էին հատուկ հոգատարությամբ և ճյուղային համընթացությունները, ի հաշիվ իրենց զանձարանի, հոգում էին որբերի կրթության և հետագա ճակատագրի մասին: Համընթացական զանձարանից միջոցներ էին տրամադրվում որբ աղջիկների օժիտը պատրաստելու համար: XIXդ. սկզբին Ալեքսանդրապոլում համընթացությունների միջոցներով կառուցվեցին և պահվում էին երկու սեռերի համար ուսումնական հաստատություններ, որտեղ ոչ լրիվ միջնակարգ կրթության հետ պատանիներն ու աղջիկները հմտանում էին արհեստների մեջ: Հարկ է նշել, որ այս ուսումնական հաստատություններում սովորողների գերակշիռ մասը քաղաքային համայնքի քիչ ապահով ընտանիքներից էին, և այս հարցում ևս համընթացությունները անբողջովին իրականացնում էին իրենց սոցիոնորմատիվ գործառնությունները: Նրանց միջոցներով 1860-1896 թթ. ընթացքում քաղաքում գործում էր նաև «աղքատանոց», որը հետագայում անցավ քաղաքային Դումայի հոգածության տակ:

XIXդ. վերջի և XXդ. սկզբի համառոտաստանյալ լիբերալ բարեփոխումների արդյունքում համընթացությունների սոցիոնորմատիվ և կարգավորող գործառնությունները զգալիորեն նվազեցին, սակայն մեծ թվով կորպորատիվ ավանդույթներ շարունակեցին կենցաղավարել ընդհուպ մինչև խորհրդային կարգերի հաստատումը և դրանից քիչ հետո: Նոր իշխանությունների ջանքերի շնորհիվ՝ ալեքսանդրապոլյան համընթացային ավանդույթներն ու համայնքի կառավարման ավանդական միջոցները XIXդ. 30-ական թթ. սկզբներին համարյա ամբողջովին արմատախիլ արվեցին:

Էսմաֆությունների կառուցվածքը, համընթացական ծիսակարգ

Ալեքսանդրապոլի էսմաֆությունների թիվը XIXդ. անցնում էր երեսունից, իսկ համընթացային հարաբերությունների շրջանակում ներառված էր արհեստավորառուտրական քաղաքի համարյա ողջ բնակչությունը:

N	Համընթացության անվանումը	անդամների թիվը (վարպետ, ենթավարպետ, աշակերտ)
1	Առթարներ (մանրավաճառներ)	150
2	Մրգավաճառներ	120
3	Մաշկակարներ	218
4	Խանութպաններ	100
5	Պարանագործներ	45
6	Տրեզագործներ	46
7	Կռռապաններ (ֆայտոմցի)	19
8	Քարտաշ-որմնադիրներ (յափուցի)	100
9	Կոմիդիոնագործներ	12
10	Կաշեգործներ	46
11	Կտոր և թել ներկողներ (շիլաջի)	18
12	Դարբիններ (դամբջի)	247
13	Մագործներ (դասար)	116
14	Պղնձագործներ և կաշեկողներ (դալաջի)	124
15	Ձինագործներ	40
16	Հյուսներ (դուրգյար)	23
17	Ատաղձագործներ	150
18	Մոզգարարներ (սզարջի)	44
19	Պալատարներ (մալբանդ)	117
20	Ասիական և եվրոպական դերձակներ	222

21	Կոշկակարներ	100
22	Ոսկերիչ-առծաթագործներ (դուլումջի)	63
23	Փականագործներ (շիլինգար)	45
24	Բամբակագործներ և սամձ պատրաստողներ	59
25	Ծիրախտագործներ (թութունջի)	168
26	Ղաթան գործողներ (ղայթանջի)	218
27	Ջուլիակներ	90
28	Գլխառն ետողներ	65
29	Գզրարներ (հալաջի)	9
30	Հացթուխներ (աքմակջի)	71
31	Բաղնիսպաններ	16
32	Ձուռնաջիներ (շալոջի)	23
33	Վառարանագործներ	11
34	Կապույտ գույնով ներկողներ (բոյաջի)	58
35	Մարկիտաններ	89
36	Վարսավիրներ (դալլաք)	120

Էսնաֆությունները նորաստեղծ Ալեքսանդրապոլում պահպանեցին իրենց ավանդական ներքին կառուցվածքը և ողջ ծխակարգը, որոնք ձևավորվել և սրբագործվել էին դարերի ընթացքում: 1840-ական թթ. սկզբին Թիֆլիսի գլխավոր վարչությունը հաստատեց Ալեքսանդրապոլի էսնաֆական օրինակելի «Կամոնադրությունը» (սրանից ելնելով՝ տարբեր մյուլային եղբայրություններ ստեղծեցին սեփական կամոնադրական փաստաթղթերը) և մինչև երկրի խորհրդայնացումը այն չնչին փոփոխություններով կիրառվեց որպես իրավական նորմատիվ փաստաթուղթ:

Էսնաֆական աստիճանակարգն ուներ հետևյալ պատկերը. աշակերտ (տեղական բարբառով՝ աշկերտ), ենթավարպետ (յալֆա), վարպետ (ուստա), արհեստավորական որոշակի շարքի (չարսուի) ավագ վարպետ (քեշա կամ քոշա ուստասի), գլխավոր վարպետ (ուստաբաշի) և վերջապես՝ վարպետաց վարպետ (ուստալար-ուստասի): Էսնաֆների միջև խստորեն պահպանվում էին ավագության սկզբունքը և փոխադարձ հարգանքի մթնոլորտը: Մեկ աստիճանից մյուսին անցումը ինիցիացիոն (ժոնման) ծեսերի կիսաթատերականացված շարք էր, որտեղ յուրաքանչյուր մասնակից ուներ իր դերակատարումը և մասնակցության աստիճանը: Ջաղաքային կենսաձևին բնորոշ այս ծխաշարքում վերապրուկի տեսքով պահպանվել են հնուց եկող հասակային և սոցիալ-մասնագիտական խմբերի անցումային ձևերն ու դրանց սոցիալիզացիայի եղանակները: Էսնաֆական աստիճանակարգի յուրաքանչյուր փուլի հաղթահարումը նշանակում էր նաև հասնել քաղաքային համայնքում որոշակի սոցիալական սանդղակի: Բոլոր ենթավարպետների ու վարպետների շրջանում տարածված էր «եղբար» դիմելաձևը, որը ևս միջնադարյան եղբայրություններից մնացած ավանդույթ և կորստաքիչ անդամության հստակ ցուցիչ էր:

Արհեստավորական եղբայրության առաջին աստիճանը աշակերտության համակարգն էր: Դուլումային յուրաքանչյուր էսնաֆություն սահմանում էր աշակերտության որոշակի ժամանակահատված՝ ելնելով արհեստին տիրապետելու դժվարության աստիճանից: Երբ ծնողը պատանուն բերում էր վարպետի մոտ աշակերտության, ասում էր. «Օսկտը քեզի, միսը ընձի, դու իբրև մայե քու զավակի պես», և վարպետը, համաձայն Կամոնական նորմի, պարտավոր էր խոստանալ, որ աշակերտին չի տարբերի իր հարազատ զավակներից և նրան «հիշակ» (արհեստ) կսովորեցնի: Վարպետը սկզբում ստուգում էր, քե որքան ուշիմ (ֆայմով) էր ապագա աշակերտը, և եթե հետագայում նա սովորելու ձգտում չէր ցուցաբերում, ապա հեռացվում էր արհեստանոցից:^{*} Աշակերտնե-

^{*} Աշակերտի ուշիմության ստուգման հետաքրքիր եղանակ էին կիրառում դարբինները. Հացի սեղանի մոտ մասած վարպետը ռզարկում էր նորաթուխ աշակերտին ջուր բերելու, և երբ սա վերադառնում էր երկաթյա րաժակի ունկը (կամթը) բռնած, ապա վարպետը լուռ ու մունկ վերցնում էր րաժակը «ամֆայրի» (ոչ ուշիմ) ձեռքից, թափում էր ջուրը և րաժակին ամրացնում էր մոր կանթ՝

որը սկզբնական տարիներին ոչ միայն արհեստ էին սովորում, այլև վարպետի տանը զանազան կենցաղային համաձայնարարություններ էին կատարում (օրինակ՝ վարպետի երեխաներին ամեն շաբաթ ուղեկցում էին բաղնիք)։ Վարպետը պարտավոր էր աշկերտին «շագիրդանա» (աշակերտավարձ) վճարել, որը կուտակվում էր հետագայում ենթավարպետ ձեռնադրվելիս զանազան ծախսերը հոգալու համար։ Աշկերտի համար վարպետը մաս դաստիարակ էր, որը խրատներ էր տալիս, մատնանշում էր քրիստոնեին վայել ճշմարիտ ուղին, սովորեցնում էր պապերի միտ ու կացը և ծանոթացնում էսնաֆական ավանդույթներին։ Կարգազանց աշակերտներին վարպետը կարող էր հանդիմանել, «ուստի սիլա» (սպտակ) տալ (հարկ է նշել, որ էսնաֆական շրջանակներում չէին խրախուսվում մարմնական պատիժները, և հին վարպետները համոզված էին, որ «Մէ լեդի խոսքը հազար հատ սիլա արժէ») կամ վռնդել արհեստանոցից։ Դաստիարակության յուրօրինակ ձև էր հիշոց-հայեցումը, որն աշակերտը պետք է ընդուներ որպես «օրշմանք» (օրհնամք)։

Էսնաֆական հաջորդ աստիճանը ենթավարպետն էր, որին անվանում էին խալֆա կամ կես ուստա։ Երբ աշկերտության շրջանն ավարտվում էր, վարպետի առաջարկով տվյալ էսնաֆության մի քանի վարպետ և ուստաքաշին որոշակի ծիսական արարողություններ իրականացնելուց հետո նախկին աշկերտին խալֆայության աստիճան էին տալիս։ Ապագա ենթավարպետը կամ նրա ծնողները պարտավոր էին «խալֆայացու հախ» (վճար) տալ վարպետին, սեղան գցել և քաշկինակներ մկրել ուստաքաշուն, իզիթբաշուն և իր վարպետին։ Ձննելուց հետո խալֆայի կատարած ինքնուրույն աշխատանքը ուստաքաշին դիմում էր հավաքված վարպետներին. «Ուստե՛ք, միիզ կոմա՞ խալֆա էղին» և ստանալով դրական պատասխան՝ ասում էր. «Էս տղի մեղքը ձեր վրա»։ Մրանից հետո խալֆան մի երկու «ուստի սիլա» էր ստանում իր վարպետից և լսում էր հետևյալ ուսանելի բարեմաղթանքը. «Չտեսածդ չվկայես, չսածդ չխոսիս, չդրածդ չվերցնես, մեր փրիի անեծքին ենթարկվիս, քե էս պատվիրանները չկատարես»։ Նորընծա ենթավարպետներից շատերը շարունակում էին աշխատել իրենց վարպետի արհեստանոցում կամ էլ, եթե վարպետը ցանկություն և օգնություն էր ցուցաբերում կարող էր բացել սեփական կրպակը։ Այսպիսի օգնություն ցուցաբերած վարպետները մեծ հարգանք էին վայելում քաղաքում, և վարպետն ինչքան շատ խալֆա էր պատրաստել, այնքան մեծ էր նրա հեղինակությունը։ Օգնություն ստացած խալֆաներին Ալեքսանդրապոլում անվանում էին «չրադ» (ճրագ), քանի որ արհեստանոց և գործիքներ տրամադրած վարպետը, մտնելով նորաբաց կրպակը, մոմ կամ ճրագ էր վառում օջախին։ Խալֆաները կամ կես ուստաները մասնակցում էին էսնաֆական ժողովներին և նրանց կողմից իրականացվող միջոցառումներին, սակայն մինչև վարպետ դառնալը չէին համարվում էսնաֆության լիիրավ անդամներ։

Վարպետները էսնաֆության լիիրավ անդամ էին և քաղաքում մեծ հարգանք էին վայելում։ Խալֆայից ուստա դառնալու գործընթացը ևս ուղեկցվում էր հատուկ ծիսական արարողություններով և պարտադիր գործողություններով։ Վարպետացուի ուսուցիչ ուստան էսնաֆության վարչական մարմնին կամ ժողովին էր ներկայացնում քննաձեռնին՝ թվելով նրա բոլոր արժանիքները։ Վարպետացուի աշխատանքին հավանություն տալուց հետո ուստաքաշին նշանակում էր ձեռնադրության օրը և տեղը։ Վարպետ ձեռնադրելու համար կարևոր պայման էր համարվում մաս քննաձեռնի տարիքը, քանի որ հարիր ու վայել չէր անբեղ-անմտուս մեկին հավասարների շարքը դասելը։ Բնության գրկում որևէ տեղ՝ դաշտում, ավանդական կերպիսով վայրերում (XIXդ. երկրորդ կեսից հիմնականում հավաքվում էին Քյանդարովենց ալգում) տվյալ էսնաֆության ուստաքաշու գլխավորությամբ հավաքվում էին վարպետները և մտնում ըստ կարգի։ Ուսուցչի հարցին քե՝ «Դու ի՞նչ կըսես», վարպետացուն, ցույց տալով վարպետներին, պատասխանում էր. «Կամքը ինձնցն է»։ Վարպետների համաձայնությունը ստանալուց հետո ուստաքաշին քաշկինակ կամ փուշի (քող) էր քցում վարպետացուի գլխին, իսկ ուսուցիչ-վարպետը ի նշան «օրթադության» (գործակցության, հավասար

նորից նրան ջրի ռդարկելով։ Երբ «սնֆայն»-ը վերադառնում էր՝ արդեն երկու կանթը բռնած, վարպետը սրան վռնդում էր՝ քացատրելով, որ կանթն իր համար է խփված, քանզի իր ձեռքերը մաքուր չեն և կարող են մրտտել բաժակի շուրթը։

իրավունքներ ստանալու) ձախ ձեռքով գրկում է նրա պարանոցը: Ծեսին ներկա գտնվող քահանան «Մաշտոց»-ի աշակերտ ձեռնադրվելու հատվածն էր կարդում: Ուստաբաշին, նախօրոք հեռացնելով երիտասարդ էսմաֆներին, օծյալ վարպետի ականջին շնչում էր հետևյալ ծածկագիր-բանաձևը. «Օր կհարցնեն՝ ուրտեղ ես օծվել, կսես օր ձեռնադրվել եմ քաղաքը, կապում գմբեթի տակ, կանանչ խալու վրա»: Այնուհետև ուստաբաշին հայրական խրատ էր կարդում, ուսուցիչ-վարպետը «ուստա սիլասի» էր տալիս, վարպետացում որպես «հախս» ներկաներին նվիրում էր խալաթ, փուշի արխալուղ, քաշկինակ, և սկսվում էր խնջույքը: Զեռնադրված նորաթուխ վարպետը կարող էր «օրթախաթյամբ» (կիսովի) աշխատել իր ուսուցիչ-վարպետի հետ կամ էլ բացել սեփական գործը: Վարպետը էսմաֆության լիիրավ անդամ էր. մինչ իր մահը օգտվում էր այն արտոնություններից և իրավունքներից, որոնք բխում էին իր բարձր կարգավիճակից:

Ալեքսանդրապոլում անընդհատ ընդլայնվում էր քաղաքի գործարար հատվածն ու շուկան, ուստի նոր առաջացած արհեստավորական շարքերը կառավարելու համար ստեղծվում է «քոշա ուստասիի» պաշտոնը (այն բացակայում է արևելահայ մյուս համաքաղաքայիններում), որը հաշվետու էր ճյուղային էսմաֆության ղեկավարության առջև և կարգավորում էր տվյալ տարածքում աշխատող արհեստավորների միջև հարաբերությունները:

Ճյուղային համաքաղաքյան գլուխ կանգնած էր ուստաբաշին, որը պետք է լիներ հմուտ, առաքինի և պատվարժան վարպետ: Ուստաբաշու հեղինակությունը չափազանց մեծ էր էսմաֆների և քաղաքային հասարակության շրջանում: Նա էր հարթում էսմաֆների միջև ծագած վեճերն ու տարաձայնությունները, պատժում կարգազանցներին, կազմակերպում կարիքավորների օգնությունը, հոգ տանում որբերի և այրիների մասին, կապող օղակ էր իշխանությունների և իրեն ենթակա էսմաֆների միջև:

Ալեքսանդրապոլի ուստաբաշիներն իրենց շրջանից ընտրում էին վարպետաց վարպետին, որի գործառույթներն ավելի շատ ներկայացուցչական էին:

Էսմաֆական կառավարման կառույցը ներկայացնում էին մի քանի պաշտոնյա՝ ուստաբաշին, աղսախկալները (օգնականները), խազնադարը (գանձապահ) և իզիթբաշին (կատարածու): Այս պաշտոնյաներին ընտրում էր ճյուղային էսմաֆության ժողովը և վարչական մարմինը ստանում էր լայն լիազորություններ:

Ալեքսանդրապոլի յուրաքանչյուր էսմաֆություն ուներ իր հովանավոր սուրբը կամ սուրբ նախահայրը («փիրը»), որի պատկերը նկարված էր էսմաֆական դրոշմին: Հայր Հովսեփը հյուսների հովանավորն էր, Դավիթ մարգարեն՝ դարբինների, Աբելը՝ քարտաշ որմնադիրների, Հաբեթի որդի Թորելը՝ պայտագործների, Սր Հովհան Օճենցին՝ զինագործների և այլն: Փիրերի անվանակոչության և տաղավար տոների օրերին էսմաֆության անդամները խաչվառներով և դրոշմներով հանդիսավոր ծիսական երթեր էին կազմակերպում, համայնական մատաղ էին մատուցում, ուխտի էին գնում համապատասխան սուրբ նախահայրերին նվիրված սրբավայրերը: Ալեքսանդրապոլի արհեստավորները երթվում կամ էլ նգովում էին «փիրաց-վարպետաց» անունով:

ГОРОДСКИЕ ЦЕХА АЛЕКСАНДРОПОЛЯ В XIX ВЕКЕ

___ Резюме ___

___ Г. Аганян ___

Александрополь XIX в. унаследовал цеховые традиции, которые еще в средние века развивались в городах Карин, Карс и Баязет. На их основе сформировались взаимоотношения ремесленных объединений и обществ, которые были присущи западноармянской классической городской общине. В статье рассматриваются основные принципы функционирования городских цехов — эснафств.